

Penslan étur börnin sín

eftir dr. Ívar Jónsson

Íslendingar eru ákaflega nýrík þjóð. Þrátt fyrir miklar hagsveiflur hefur þensluskeiðið frá því í stríðinu fært okkur í hóp ríkustu þjóða heims. Næg atvinna hefur verið viðvarandi og tekjur hafa vaxið jafnt og þétt. Menntun fólks hefur skipt litlu í þessu sambandi. Íslendingar hömuðust við að byggja upp atvinnuvegi sína og stjórnsýslu og um leið óx millistétin hröðum skrefum. Vöxtur stjórnsýslu, mennta- og velferðarkerfis, verslunar og þjónustu kallaði stöðugt á fleiri til starfa. Það var jafnvel algengt að fólk sem ekki hafði næga menntun fengi stjórnunarstöður, oft vegna fjölskyldu- eða stjórn-málatengsla.

Á þessu þensluskeiði ólst upp heil kynslóð sem lifði við allt aðrar aðstæður en foreldrar þeirra, sem upplifðu kreppu fjórða áratugarins. Penslan varð til þess að brensla veruleikaskyn þessarar kynslóðar. Einstaklingshyggja blómstraði og sú hugmyndafræði varð ríkjandi að hver væri sinnar gæfu smiður því allir hefðu næg tækifæri til frama. Öll hugsun þessa fólks byggðist á skammtímalausnum. Það þótti því ekki ástæða til að byggja upp öflugt velferðarkerfi eða byggja upp atvinnuvegi framtíðarinnar. Í stað þess að fjárfesta í rannsóknum og þróunarstarfsemi og auka þannig samkeppnishæfni innlendra fyrirtækja var farin leið þriðja heimsins og áhersla lögð á orkusölu til álvers og í járnblendid.

Nú hefur veruleikinn vakið Íslendinga af værum blundi. Þenslukynslóðin situr við völd og glímir á sinn hátt við fimta

samdráttarárið í röð. Eins og áður eiga einstaklingarnir og markaðslögmálin að leysa allan vanda. Niðurskurði opinberra útgjalda er ætlað að auka samdráttinn enn frekar með minnkandi almennri eftirspurn. Þannig dýpkar kreppan hraðar og gjaldþrot koma fyrir fram. Jafnframt eykst atvinnuleysi og það á að draga úr

kaupkröfum launþega. Megin markmiðið með kreppunni er þó að úr rústunum rísi endurnýjað atvinnulíf. Vandamálið er bara að fjárfestingarfæri eru fá á Íslandi og fjárfestar leita stöðugt meira erlendis eftir möguleikum til fjárfestinga. Það eru því engin merki þess að kreppustefnan leiði til þess að fjárfest verði í hátækniðnaði á Íslandi sem muni skila miklum hagvexti í framtíðinni. Kreppustefnan er þannig enn einn fortíðarvandi framtíðarinnar.

Tilraun með fólk

Kreppustefnan hér á landi virðist vera tilraun um hversu langt megi ganga í samdrætti án þess að alvarlegir breistir komi í íslenskt samfélag. Það

er ekki aðeins að gagnrýni landsbyggðafólks innan stjórnarflokkanna sé háværari en nokkru sinni, heldur ber þróunin stöðugt meira merki alvarlegs siðrofs í íslensku samfélagi. Hvers kyns ofbeldisglæpum fjölgar og innbrot eru tíðari. Á æðstu stöðum kæra menn sig kollotta þótt þeir viti að þeir beri siðferðilega ábyrgð á dauða þeirra sem ekki komast í aðgerðir á sjúkrahúsum vegna stöðugt lengri biðlista. Það er svipuð siðfræði

og að koma að manni eftir bílslys og láta hann vísvitandi deyja vegna þess að maður tímir ekki að skutla honum á sjúkrahús, enda hans mál að koma sér þangað.

Afleiðingar kreppustefnu birtast í fleiri myndum í samfélaginu. Atvinnuleysi eða veruleg tekjuskerðing um langan tíma eykur félagslega einangrun einstaklinga. Langvarandi tekjuskerðing verður til þess að neysla fólks breytist. Um leið einangrast fólk frá kunningjum sínum. Það verður óþægilegt að spjalla við vinina um leikritin í leik húsum borgarinnar, ráðstefnur, sýningar og svo framvegis vegna þess að fólk hefur ekki lengur efni á því að stunda menninguna og ráðstefnur. Fólk fer jafnframt sjaldnar út að borða með kunningjunum eða út að skemmta sér. Jafnvel klæðnaðurinn fer að undirstrika einangrunina frá kunningjunum. Þú finnur fyrir óþægindunum þegar þú mætir gömlum kunningjum á Laugaveginum í nýjum fötum úr síðustu Parísarferðinni, eða ef ekki vill betur, fötum frá Sævari Karli. Þú ert enn í sömu fötunum og þú keyptir fyrir fimm árum, árið áður en þú varðst atvinnulaus. Með þessu fólki átt þú enga samleið.

Afleiðingar kreppu- og samdráttarstefnu birtast líka í auknum átökum milli kynslóða. Á meðan vinnuvikan er ekki stytta sviður ungu atvinnulausu fólki, sem kannski er húsnæðislaus með ungbarn, að gamalmenni sem allt eiga minnka ekki við sig vinnu. Kynslóðabilið er þó skýrara milli þenslukynslóðarinnar og barna hennar. Flestir þekkja fjölda fjölskyldna þar sem börn milli tvítugs og þrítugs eru atvinnulaus, í námi vegna atvinnuleysis eða atvinnulaus að námi loknu. Flestir þekkja líka afskiptaleysi þenslukynslóðarinnar af vandamálum barna sinna. Hún er í raun ófær að takast á við vandamálið hvort heldur er persónulega eða samfélagslega, því hún lifir enn í þeirri hugmyndafræði að hver sé sinnar gæfu smíður. Hún lítur á vandamálið sem aumingjaskap barnanna. Þó eru forsendur þessara kynslóða gerólíkar. Þenslukynslóðin hafði aðgang að ódýrum lánnum til húsnæðiskaupa og fékk raunar stóran hluta húsnæðisins gefins í formi nei-

Hvað var það eiginlega sem gerði þensluna svona öðruvísi og þægilega?

kvæðra raunvaxta. Nýja kynslóðin er ekki aðeins að glíma við atvinnuleysi heldur einnig húsbrefakerfið, dýrasta húsnæðisfjárfestingakerfið sem hingað til hefur verið fundið upp á Íslandi. Það var fundið upp af þenslukynslóðinni. Jafnvel er reynt að girða fyrir háskólamenntun nýju kynslóðarinnar með mun óhagstæðari námslánun en áður. Þá hefur niðurskurður á grunnskólastiginu í landinu verið svo afgerandi á undanföllum árum, að ungir foreldrar verða að gera það upp við sig hvort það er börnunum fyrir bestu að fjölskyldan flytji til nágrennalandanna í leit að betri barnaskólakennslu. Það er engu líkara en að það sé markvisst stefnt að því að hrekja þetta fólk úr landi.

Bandaríkjamenn í bobba

Ástandið í Bandaríkjunum er nú undarlega áþekkt því sem er að gerast hér á landi. Langtímahagnun bandarískis efnahagslífs er veruleiki sem millistétin og stór hluti verkalýðsstéttarinnar eiga erfitt með að sætta sig við. Þensla áratuganna eftir stríð varð til þess að fólk taldi það nánast náttúrulegt að hver kynslóð hefði það betra en sú næsta á undan. Hún yrði betur menntuð og tekjuhærri. Staðreyndin er að dæmið hefur snúist við.

Meðal rauntekjur bandarískra fjölskyldna eru nánast þau sömu og í byrjun 8. áratugarins. Á sama tíma hafa skólagjöld í háskólum hækkað verulega og húsnæðiskostnaður hefur aukist gífurlega. Þessir tveir mælikvarðar eru mikilvægastir í stéttarvitund millistéttarinnar, að geta komið börnunum í háskóla og keypt sér einbýlishús. Kaupmáttarþrymjun bandarískra fjölskyldna í þessum skilningi skapar alls kyns fjárhagslegar deilur innan fjölskyldna. Foreldrunum finnst þeir ekki bera neina ábyrgð á vandamálum barnanna, en hafa samt samviskubít yfir að þau falli úr millistéttinni og geta ekki hugsað sér að barnabörnin hafi það jafnvel enn verra í framtíðinni.

Skauthverfing samfélagsins

Kreppan í Bandaríkjunum hefur staðið í tvo áratugi og hefur ekki aðeins leitt til langvarandi atvinnuleysis hjá stórum hópum fólks, heldur hafa laun einnig lækkað verulega. Tekjurýrnunin hefur leitt til vaxandi skauthverfingar í bandarísku samfélagi milli vellauðugra og fátækra. Skauthverfingin birtist meðal annars í smásöluverslun. Millistéttarverslanir eiga erfiðara uppdráttar. Í New York hefur stórveldum eins og *Gimbels* og *Korvettes* verið lokað, en þessar verslanir einbeittu sér að millistéttinni. Verslanir fyrir vellauðuga eins og *Saks Fifth Avenue* gera það hins vegar gott og sömu sögu er að segja um verslanir eins og *Kmart* sem einbeitir sér að tekjulágum kúnum.

Skauthverfingin milli hinna vellauðugu og hinna fátæku grefur um sig og festist í sessi með ýmsu móti. Hún verður eins konar víthringur sem samfélagið kemst ekki út úr. Þetta á einkum við um stórborgir þar sem samfélög fátækra og vellauðuga eru aðskilin í hverfum. Hinir ríku gera allt sem þeir geta til að losna við samskipti við hina fátæku og þá sem eru á niðurleið í samfélaginu. Þeir forðast opinbera þjónustu og hvers kyns staði fyrir almenning eins og til dæmis skóla, úti-vistarsvæði og almenningsvagna. Um leið fækkar viðskiptavinum, velta staðanna eða þjónustumiðstöðvanna minnkar og þær verða niðurniðslunni (*framhald á bls. 104*)

Íslensk náttúra eins og spegill

(framhald af bls. 40) Þegar ég var að leggja af stað hingað þá hitti ég kunningja minn, rithöfundinn Stig Larson, og hann sagði: Þér á eftir að lífast vel á þig þar því að landslagið í kvæðunum þínum er alveg eins og á Íslandi. Og það var alveg rétt hjá honum. Hann var að tala um andrúmsloftið í ljóðunum mínum og íslensk náttúra hefur að sumu leyti verið eins konar spegill. Það er dálítið eyðileg og hrjóstrug stemmning í kvæðunum mínum. Þar er mikið um opin hrjóstrug svæði og það var undarleg reynsla að sjá íslenska náttúru.

Ég yrki enn á þennan hátt en auðvitað finnst ég alltaf fyrir löngun eftir grónu landslagi þar sem falleg blóm vaxa í skjól-sælum trjálundum.

Auðvitað hef ég líka tekið eftir fleiru en landslagi hér á Íslandi. Ég hef aldrei beinlínis haft neinn brennandi áhuga á pólitík en er þó með örlitla slagsíðu til vinstri. Ég fylgist með því helsta sem gerist í heiminum og því sem mest snertir mig innanlands í Svíþjóð. Nú á að fara að skattleggja hér bækur og frá Svíþjóð er hliðstæða sögu að segja. Þar vilja mörg sveitarfélög leggja niður öll bókasöfn. Ég hef tekið þátt í mótmælaaðgerðum gegn því og það finnst mér mikilvægt. Við höfum heimsótt menntamálaráðherra og haldið fundi og uppákomur á bókasöfnum. Þetta hljóta sænskir rithöfundar að gera vegna þess að þetta snertir þá á mörgum sviðum.

Áður en við kveðjumst langar mig til að segja að ég er afskaplega þakklát fyrir að hafa komist til Íslands á Bókmenntahátíð Norræna hússins. Það er alltaf gaman að hitta aðra rithöfunda og þessi bókmenntahátíð var skemmtilega alþjóðleg. En ég hef líka fengið innsýn í þá grósku sem er í íslenskum nútímabókmenntum og um hana var mér ekki kunnugt. Í Svíþjóð vitum við óþægilega lítið um bókmenntir hinna Norðurlandanna og það er mjög erfitt að bæta úr þeirri vanþekkingu. Ekki kunnum við íslensku, færeysku né finnsku, þýðingar eru fáar og bóksalar í Svíþjóð eiga sjaldnast nokkrar danskar eða norskar bækur sem við gætum þó lesið. Vegna þess arna er það enn mikilvægara en ella að norrænir rithöfundar sjáist og heyrast. ■

Kreppa þá og kreppa nú

(framhald af bls. 57) Nýrakaður maður, nýklliptur eða nýpveginn var enginn. Föt þeirra allra voru óhrein, slitin og larfaleg. Enginn maður sást brosa, en kæmu þeir auga á verkstjóra, sást líf færast í þá og seintlátlegt þramm þeirra skipti yfir í brokk.“ Veturinn 1935-1936 úthlutaði Vetrarhjálpin 789 matar- og fatapökkum til 532 fjölskyldna, heitum máltíðum til 100 manns og þar að auki 9.391 lítra af mjólk, 78.800 kílóum af kolum og 5.450 flíkum. Þá rak Vetrar-hjálpin saumastofu þar sem að jafnaði unnu 15-20 stúlkur sem fengu laun af atvinnubótafé kvenna. Hjálpræðisherinn rak einnig mikið hjálparstarf. Starfsmenn hans skiptu bænum í hverfi og fóru þeir í hús til að kynna sér aðstæður fólks áður en því var hjálpað. Í viðtali við einn fulltrúa Hjálpræðishersins í desember 1933 sagði hann:

„Ástandið er afar illt. Örbirgðin er hræðileg hér í Reykjavík... Það er fjöldi fólks hér sem ekkert hefir að heita geti til

þess að lifa af. Verst er ástandið hjá ekkjum, sem hafa mörg börn, og einstæðingsgamalmönnum. Bústaðir þessa fólks eru óskaplegir. Annaðhvort býr það í rökum kjöllurum, þar sem sjaldan eða aldrei nýtur sólar og forin af götunum húðar gluggana, eða þá að það býr uppi á hanabjálkalofti þar sem ómögulegt er að hita upp svo viðunandi sé.“

Kreppunni miklu á Íslandi lauk eins og hendi væri veifað þann dag er Bretar hernámu Ísland vorið 1940. Íslendingar höfðu rétt einu sinni fengið eins konar happdrættisvinning sem kippti málum í lag í einu veffangi. Þó að ástandinu í Þjóðfélaginu núna, á því Herrans ári 1992, sé alls ekki hægt að líkja við kreppuárin eru sjúkdómseinkennin að vissu leyti hin sömu. Og þá er það bara spurningin. Fáum við enn einu sinni stóran happdrættisvinning eða þurfum við að vinna okkur út úr erfiðleikum með seiglu og dugnaði? ■

Penslan étur börnin sín

(framhald af bls. 17) að bráð. Niðurníðsla almenningsþjónustu dregur enn frekar úr kjörum fátæklinga. Því þeir þurfa á þjónustunni að halda. Um leið og fátæklingar sökkva neðar er enn meiri ástæða fyrir hina ríku að snúa baki við fátæklingunum.

Þegar hinir ríku hætta að nota almenningsþjónustu hætta þeir að styðja opinber framlög til almannaheilla. Þegar fólk sendir börnin sín í einkaskóla og fer í leigubíl í vinnuna, þá er líklegt að það krefjist skattalækkana og samdráttar í opinberum útgjöldum. Hinir ríku vilja ekki greiða skatta til að fjármagna skóla sem þeir nota ekki. Ríka fólkið sendir ekki börnin sín í þessa skóla vegna þess að það telur að samskipti barna sinna við fátæk börn geti reynst hættuleg.

Stór hluti íslenskrar millistéttar hefur fallið niður í lágstétt á undanförunum árum. Opinberir starfsmenn hafa verið beittir sérstöku harðræði, nánast ofsóknum, til að halda niðri launum þeirra og styðja einka-

geirann þannig á óbeinan hátt. Hvort sem um er að ræða meðlimi BSRB eða BHMR þá eru þeir orðnir að annars flokks launþegum í sínu starfi. Drjúgur hluti millistéttarinnar hefur komið úr röðum fólks sem rekur lítil fjölskyldufyrirtæki. Á síðustu misserum hefur gjaldþrotum slíkra fyrirtækja fjölgað, en um leið hefur þetta fólk misst eignir sínar vegna veðsetninga. Þannig hefur fólk misst einbýlishúsin og þarf að byrja upp á nýtt í blokk. Það eru í raun skrifstofumenn og sérfræðingar í einkageiranum sem standa enn óbeygðir undir fánum millistéttarinnar. Millistéttin hefur verið markvisst klofin milli einkageirans og opinbera geirans á undanförunum árum. Þessi þróun millistéttarinnar auk fjölgunar atvinnulausra og vaxandi kynslóðaátaka eru rætur vaxandi skauthverfingar í íslensku samfélagi sem við eigum ef til vill eftir að sjá miklu meira af í framtíðinni. ■